

Особливості текстологічної підготовки видань творів українського фольклору для масового читача

На прикладі видань для масової аудиторії («Українські народні казки, вибрані для дітей» за упорядкуванням Б. Грінченка та «Мудра Оленка») висвітлено особливості текстологічної роботи з творами українського фольклору. Особливу увагу приділено науковій атрибутиці збірки Б. Грінченка. Наведено порівняння двох схожих за сюжетом казок обох видань. Запропоновано класифікацію груп читачів видань усної народної творчості.

Ключові слова: видання українського фольклору, масова аудиторія читачів, текстологічна підготовка.

Видання творів українського фольклору становлять важливу частку серед літературно-художніх видань на книжковому ринку України. Надзвичайно велике різноманіття народних творів, які збереглися до наших днів, є свідченням не лише досконалої усної традиції, а й умілого редакційно-видавничого процесу. Відображені у фольклорі духовність українського народу та багатство його культури, втілюючись у видання, дають змогу сучасному читачеві відчувати дух стародавніх традицій, вірувань, звичаїв.

Актуальність теми зумовлена важливістю усної народної творчості для доведення існування української культури, традиції, мови, а отже й історії загалом. Український фольклор, який існує з давніх-давен, є доказом національної самобутності нашого народу та його давнього походження. Це – належне підґрунтя для того, щоб видавати твори фольклору, заповнюючи ланку патріотичної літератури.

Особливо важкими та вкрай несприятливими для розвитку українського книговидання фольклорної тематики були 90-ті рр. ХХ ст. – час кардинальних політичних змін в Україні, які негативно позначилися на сфері видавничої справи, як і на інших галузях економіки та культури. На сучасному етапі видання творів фольклору стрімко зростає і досягає найвищих показників за період незалежності нашої держави. Затребуваність серед читачів масиву національної літератури патріотичного характеру зумовлює доцільність публікування уснопоетичної творчості.

Українські фольклорні тексти – своєрідний матеріал, який значно відрізняється своїми особливостями від авторських друкованих творів.

Властивості народної творчості (відсутність авторства, усна форма творення і побутування, роль пам'яті в її збереженні та відтворенні, варіантність, колективність, традиційність) впливають на підхід до редакторського опрацювання таких текстів для різних категорій читачів. З огляду на специфіку фольклорних творів, дуже важливо у виданні подати їх максимально зручно для читача. Особливості підготовки видань фольклорних матеріалів для різної читацької аудиторії – недостатньо досліджене сьогодні питання. Один із аспектів підготовки до друку видань такої тематики – текстологічне опрацювання творів фольклору. Проблеми текстології знову-таки досліджені лише частково. Тоді як текстологію загальну (в основному щодо вивчення творів письменників-класиків) досліджувало багато українських та російських учених: М. Сиваченко, Б. Томашевський, І. Франко, Д. Ліхачов, А. Л. Грішунін, Є. Прохоров, С. Рейсер та ін., то праця по текстологічному опрацюванню українських уснопоетичних творів обмаль. Зокрема цій темі присвячена книжка «Принципы текстологического изучения фольклора» [1].

Видання українського фольклору для широкого кола читачів є *об'єктом* дослідження. *Предмет* дослідження – тексти українських уснопоетичних творів у виданнях для масової аудиторії. При вивченні особливостей підготовки до друку видань української народної творчості для масового читача ми ставили мету висвітлити принципи текстологічного опрацювання редактором фольклорних текстів.

За цільовим призначенням більшість видань українського фольклору згідно з Держстандартом 3017–95 належить до літературно-художніх

(видання, які містять твори художньої літератури) [2, 6]. Незначну частку становлять навчальні видання (видання систематизованих відомостей наукового або прикладного характеру, викладених у зручній для вивчення і викладання формі) [2, 5]. Це переважно хрестоматії, які містять українські народні твори. Фольклорні матеріали можуть публікувати й у науково-популярних виданнях (видання результатів теоретичних і (чи) експериментальних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів) [2, 4].

На основі переліку функціонального призначення літературно-художніх видань, запропонованого в «Справочнике библиографа», виокремлено чотири групи читачів видань української народної творчості:

1) науковці (фольклористи, етнографи), які вивчають тексти українського фольклору;

2) фахівці, які використовують тексти фольклору в професійній сфері, пов'язаній з літературною комунікацією (бібліографи, редактори, журналісти, перекладачі, літературні агенти тощо);

3) малопідготовлені читачі, які використовують твори фольклору з метою навчання (школярі, студенти та всі, хто займається самоосвітою);

4) читачі-аматори, які використовують твори фольклору для задоволення особистих естетичних, духовних, інтелектуальних потреб [3, 148].

Третю та четверту категорії можна зарахувати до масової аудиторії, тобто широкого кола споживачів друкованої продукції української уснопоетичної творчості.

Існують певні суперечності між науковцями щодо класифікації літературно-художніх видань. Одні вчені, залежно від цілей читання виділяють наукові (вони у свою чергу бувають академічні та неакадемічні), масові (популярні) та науковомасові (науково-популярні) [3, 148]. Інші ж, зокрема В. Барикін, виокремлюють лише два види – академічні та науково-популярні [4, 23]. Тобто, якщо взяти до уваги лише видання для широкої читацької аудиторії, то можна орієнтуватися серед усіх видів літературно-художніх видань на науково-популярні або ж масові.

Фольклорні твори, які збереглися до наших часів в усній формі, а згодом у записах фольклористів, при опублікуванні потребують ретельної текстологічної підготовки. Опрацювання текстів українського фольклору залежить від цільового призначення та читацької аудиторії майбутнього видання. Для того щоб висвітлити особливості текстологічної роботи при підготовці до друку видань для широкого кола читачів, проаналізовано два видання «Українські народні казки, вибрані для дітей» за упорядкуванням Б. Грінченка (1994) та «Мудра Оленка» (2003).

Книжка «Українські народні казки, вибрані для дітей» (далі – «Українські народні казки») [5], що є перевиданням казок Б. Грінченка з 1907 р., відзначається ґрунтовною текстологічною роботою. Народні твори, передруковані з зазначеного джерела в незміненому вигляді, потребують сьогодні певних пояснень щодо їх опрацювання видатним українським письменником та фольклористом. З огляду на це, можна твердити про доцільність у перевиданні післямови «Дещо про текстологію збірки Б. Грінченка «Українські народні казки, вибрані для дітей», в якій зазначено загальні принципи текстологічної підготовки. У цьому елементі висвітлена історія видання Б. Грінченка, визначено міру втручання упорядника в тексти казок – застосування літературної обробки, контамінації чи передруку.

Відомості конкретнішого характеру (до кожної казки) містять затекстові текстологічні коментарі, зазначаючи інформацію (якщо вона відома) про місце й автора запису народного твору, час фіксації, першоджерело тексту, варіанти певної казки, з якими вона має схожі сюжети, або казку з її традиційним сюжетом тощо. Текстологічні коментарі характерні переважно для академічних видань, однак, як вважає В. Барикін, невеликі відомості текстологічного характеру потрібні й у популярних виданнях, що пов'язано з більшими вимогами читачів [4, 88].

Усебічна наукова атрибуція, здійснена у виданні «Українські народні казки», а також опублікування вступної статті «Лицар духу. Життєвий та творчий шлях Б. Грінченка (1863–1910)», автором якої є О. Бріцина, свідчать про якісно підготовлений науково-довідковий апарат. Доцільним у збірці є й своєрідний покажчик казок за алфавітом «Які казки в книзі».

Що ж до художньо-технічного оформлення та поліграфічного виконання, то можна твердити про певну недосконалість. Невизначені, чорнобілі, невеликого розміру та негарні з естетичної точки зору ілюстрації лише спотворюють уяву дитини, виховують у неї поганий смак.

У післямові «Українських народних казок», а також у коментарях пояснюються правописні зміни, застосовані Б. Грінченком у творах. Вони спрямовані на наближення тексту до норм правопису початку ХХ ст. «Передусім це стосувалося відтворення особливостей вимови, які збігаються з вимогами орфоєпії: заміни *и* на *е* у ненаголошеному складі (*міні – мені*), передачі закінчень *цяця* чи *цяя* як *ться*, оглушення *з* у префіксах (*роspитав – розпитав*) та ін.» [5, 168]. У казках є й певні лексичні правки, що в основному стосувалися заміни росіянізмів, вжитих оповідачами малозрозумілих чи діалектних форм.

Із коментарів бачимо приклади словесних заміन у тексті, зокрема у казці «Рукавичка»:

зайчик-лапанчик – зайчик-побігайчик, кабан-неклан – кабан-іклан. У казці «Колобок» теж замінено деякі слова для легшого сприймання дитиною: *перестріва – зустрічає, ізліла – проковтнула.* Для того щоб українізувати тексти, замість росіянізмів, а також російських назв переважно використано українські відповідники: *облагодарю – віддячу.* Є в текстах деяких казок (наприклад «Пан Коцький») правки, спрямовані на наближення до норм літературної мови: *неспособний – нездужав, умісті – докупи, по буряки – за буряками.* Такі самі виправлення застосовані в казці «Лисичка та журавель». Лексичні правки тут полягають у нівелюванні діалектних рис мови: *дозналися – дізналися, живуть – живуть, стрельці – стрільці, отто – ото, ти утікай – ти втікай.* Однак трапляються й казки (наприклад, «Бідний вовк»), в яких внесено лише деякі правки (*пища – їжа, приставився таким – так збіднився*), але водночас збережено окремі риси народної вимови, що в інших текстах знівельовані (*мнясо, отто*). Це свідчить про те, що в збірці немає загальної уніфікації. Як зауважено в післямові: «...часом, однак, дві протилежні тенденції – заміна народних форм на літературні та навпаки зустрічаються навіть у межах одного тексту». Крім того, зазначено, що зміни здійснені не зовсім послідовно: «в одному тексті поряд із заміною (*да – та*) зустрічається й форма *дак*» [5, 168].

Як бачимо, у більшості казок здійснювалися деякі заміни лексики згідно з нормами літературної мови, проте є й твори (зокрема «Два товариші»), в яких, навпаки, відтворено риси народної вимови окремих слів, невластиві оригіналу (*мнясо*).

Тоді як у збірці Б. Грінченка «Українські народні казки» діалектичне нівелювання застосовувалося доволі помірковано, то у виданні українських народних казок «Мудра Оленка», яке побачило світ набагато пізніше (2003) [6], можна простежити чимале переважання загальноживаної лексики. Порівнявши дві однакові казки обох видань, бачимо яскраві приклади заміни діалектизмів у творі, який вийшов у світ пізніше. У казці «Мудра Оленка» сучаснішого видання («Мудра дівчина» – у збірці Б. Грінченка) замінено багато діалектизмів: *снідання – сніданок, сто локіт полотна – сто локтів полотна, уп'ять чи вп'ять – знов, ґрунджолі – санчата, люде – люди, в його – в нього, на їх – на них, се – це.* Проте в тексті залишилися слова, незрозумілі для маленького читача. Наприклад, можна припустити, що дитині буде незрозумілою архаїчна одиниця виміру *сто локтів полотна*. Як ми знаємо, архаїзми – назви понять, витіснені іншими синонімами, які існують і в наш час. Такі слова часто бува-

ють невідомими для широкої аудиторії читачів. Тому у виданні доцільно було б пояснити їх за допомогою приміток. У казці «Мудра Оленка» вживається кілька слів, інколи незрозумілих для дорослого читача, а не тільки для дитини. Наприклад, у реченні «Нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку і днище» слова *гребінка* і *днище* – також не відомі для широкого загалу архаїзми. Слово *рундук* у цій самій казці теж потребує пояснення.

У виданні народних казок «Мудра Оленка» харківського видавництва «МОСТ-Торнадо» немає жодної інформації про текстологічне опрацювання творів. Не лише відомостей текстологічного характеру, які потребують ретельного вивчення фольклорних матеріалів, а й інформація про упорядника та джерело отримання текстів немає в збірці. Неякісний науково-довідковий апарат зумовлюється відсутністю важливих його елементів – передмови, коментарів чи приміток та недосконало опрацьованою анотацією, в якій лише одним реченням зазначено, які казки ввійшли до збірки.

Яскрава кольорова палітурка видання є хорошим засобом «заманювання» читачів – зовні гарне оформлення, проте всередині збірки звичайний газетний папір. Ілюстраційні заставки, буквиці на спускових шпальтах, кінцівки, ілюстровані шмуцтитули, а також дві вкладки на глянцевому папері з кольоровими зображеннями – доцільні елементи художньо-технічного оформлення у виданні для дитини-читача.

Повернувшись до перевидання «Українських народних казок», упорядкованих Б. Грінченком, варто відзначити вичерпну інформацію про мовне опрацювання в коментарях. Як зауважує їх автор О. Бріцина, фонетичні риси в тексті видання Б. Грінченка передано згідно з нормами існуючого в той час правопису. Наприклад, у казці «Два товариші» слова *зострічає* та *бойиця* замінено на *зустрічає*, *боїться* [5, 174].

Особливо вираженою орфографічною властивістю тексту «Українських народних казок» є використання твердого знаку замість апострофа (наприклад, в слові *в'язочка*), що пов'язано із правописними вимогами початку ХХ ст. Інколи в певних словах тексту трапляється нерозрізнення літер *и* та *і* (наприклад, *прядиво, грімає, поприбірати, князенкови і князенкові*).

Морфемні особливості народних казок Б. Грінченка також відповідають нормам тогочасного правопису. У виданні «Мудра Оленка» дотримано нових правописних вимог. Зокрема у сучаснішому варіанті казки «Мудра Оленка» такі слова, як *відробляв, розказати, у відчинене вікно, ситніш, прудкіш*, у казці «Мудра дівчина» видання Б. Грінченка мають префікси і суфікси, що не відповідають вимогам теперіш-

нього правопису, наприклад, *одробляв, розказати, ув одчинене вікно, ситчіш, прудчіш*.

У текстологічних коментарях до «Українських народних казок» зазначено й про певні морфологічні зміни. До окремих творів (зокрема «Сірко») внесено невеликі зміни, спрямовані переважно на уникнення збігу голосних і приголосних. У казці «Два товариші», уникаючи збігу приголосних, Б. Грінченко вдається до заміни: *аж злякавсь – аж ізлякався*. Деякі зміни у морфології відбулися і в казці «Овечка та вовк», наприклад, у словах: *шла – ішла, застроми – устроми*. Згідно з нормами літературної мови вжито кличну форму – *овечко* [5, 175]. Загалом морфологічні риси текстів казок збірки Б. Грінченка відповідають вимогам правопису початку ХХ ст.

У виданні Б. Грінченка дуже ретельно описуються синтаксичні зміни, які відбулися в тексті. У коментарях зазначено про те, що в деяких казках видання змінено композицію (здійснено перестановку епізодів), внесено значні стилістичні правки, додано окремі речення чи фрази, що надає більшій епічності, властивій казці.

Певні епізоди можуть додаватися, щоб увідрізнити позитивні риси персонажа, наприклад, у казці «Дідова дочка і бабина дочка» більше вимальовується працьовитість. У казці «Матикоза» додано окремі речення, щоб розтлумачити, уточнити розповідь. Відсутні в народному варіанті фрази передаються суголосно з народним стилем розповіді.

Вилучено окремі епізоди тоді, коли в них описуються брутальні натуралістичні подробиці, що можуть вразити дитину та негативно вплинути на неї. Як приклад видалення частини тексту, в коментарях наведено казку «Калинова сопілка», в якій знято жорстокий момент розправи із негативним персонажем: «... а бабину прив'язали до кінського хвоста да й рознесли по полю» [5, 176]. Казка «Лев та чоловік» містить певні стилістичні правки: у реченні «а чоловіка я ще не бачив, що воно за птиця» замість слова *птиця* вжито слово *звір*. У деяких творах збірки змінено назви. Також замінялися одні персонажі іншими (замість *попа – писар*). Відповідно до цього Б. Грінченко видозмінював певні епізоди.

Порівнявши дві однакові казки («Мудра дівчина» і «Мудра Оленка») з двох різних видань, бачимо суттєві синтаксичні розбіжності. У виданні 2003 р. надруковано скорочений варіант цієї казки. Попри те що в ній вилучено фрази, які можуть вразити дитину (із речення «земля-мати ... всіх годує й напува та всіх же й поїда» видалено кінцівку «та всіх же й поїда»), скорочено й певні сюжетні події, які могли би бути родзинкою казки. Зокрема вилучено епізод про те, як пан одружився з дівчиною, зро-

зумівши, яка вона розумна. Дуже цікавий кінець казки в опрацюванні Б. Грінченка (про те, як пан розізлився на свою жінку, коли вона справедливо розсудила двох людей і знову виявилася розумнішою за нього, хотів її прогнати, а вона і тут перехитрила його) відсутній у сучаснішому виданні. Зокрема у казці «Мудра Оленка» кінець доволі «сухий» – пан зрозумів, що дівчина все одно розумніша від нього і відпустив її. Тут немає такого романтичного закінчення, яке переважно властиве казкам, як у попередньому варіанті: «...він тоді побачив, що нічого з нею не поробить, помирився з нею та й живуть укупі та хліб жують».

У виданні харківського видавництва «МОСТ-Торнадо» 2003 р. немає коментарів, звідки можна би було дізнатися про текстологічну підготовку народних творів. Відомостей про джерело передруку казок також нема, як і про упорядника, лише на прикінцевому аркуші зазначено інформацію «Упорядковано за виданнями минулих років». Тож важко визначити, чи казка «Мудра Оленка» – один із багатьох варіантів, чи має просто змінений сюжет, тобто є літературною обробкою, чи це контамінований варіант.

Як відомо, контамінацією називають поєднання різних варіантів фольклорного твору в один. Новий контамінований зразок в обробках часто створював Б. Грінченко, використовуючи матеріал кількох фольклорних записів. Зокрема в «Українських народних казках» трапляється об'єднання двох чи більше схожих за сюжетом творів. Наприклад, казка «Лисичка, котик і півник» – це поєднання творів «Лисичка, котик і півник» та «Котик і півник». Різні варіанти однієї казки («Лисиця краде рибу з воза» і «Вовк коло ополонки») Б. Грінченко використав у творі «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат». У виданні казок упорядник також застосував літературну обробку (або літературний переказ). Цей термін означає досить велику авторську роботу з текстом з метою відповідності літературним нормам, яка водночас і передбачає максимальне збереження особливостей фольклорного твору.

Розділові знаки у виданні «Мудра Оленка» відповідають нормам сучасної пунктуації. Правила пунктуації «Українських народних казок» відповідають вимогам правопису початку ХХ ст. Зокрема у тексті збірки вставне слово *мабуть* не виокремлюється комами, або ж не ставиться кома перед щоб («та так щоб ні йшла...»). Не виділяється комами також дієприслівник плачучи та звертання *дочко*.

Отже, видання для масової аудиторії «Українські народні казки» за упорядкуванням Б. Грінченка з ґрунтовними затекстовими ко-

ментарями та післямовою – приклад хорошої текстологічної підготовки. Із цих елементів науково-довідкового апарату читач дістане вичерпні відомості про місце, автора та час запису народних творів, джерело текстів, різні варіанти казок, схожих за сюжетом, та іншу важливу інформацію. Видання «Мудра Оленка» характеризується неякісним науково-довідковим апаратом та відсутністю важливих його елементів, в яких було б уміщено хоча б невеликі відомості про принципи текстологічної роботи з текстами казок.

1. *Принципы* текстологического изучения фольклора. – М. ; Л., 1966. – 301 с.

2. *ДСТУ 3017–95*. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – К. : Освіта, 1995. – 47 с.

3. *Справочник* библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – С.Пб. : Профессия, 2002. – 528 с. – (Библиотека).

4. *Барыкин В. Е.* Справочный аппарат изданий художественной литературы / В. Е. Барыкин. – М. : Книга, 1978. – 143 с.

5. *Українські народні казки, вибрані для дітей* / упоряд. Б. Грінченко ; передм., атрибуція текстів та комент. О. Ю. Бріциної. – К. : Либідь, 1994. – 184 с. – (Літературні пам'ятки України).

6. *Мудра Оленка* : укр. нар. казки. – Х. : МОСТ-Торнадо, 2003. – 320 с. – (Країна казок).

Подано до редакції 02. 02. 2012 р.

Yaniv Galyna. Peculiarities of textual preparation of editions of the Ukrainian folklore for general reader.

On the example of editions for mass audience («Ukrainian folk tales, chosen for children» edited by B. Grinchenko and «Wise Olenka») the special features of textological prepublishing of the Ukrainian folklore are presented. The special attention is paid to scientific attribute of the collection by B. Grinchenko. Two similar plots of the tales of both editions are compared. Classification of the readers' groups of oral folk arts editions is offered.

Keywords: edition of the Ukrainian folklore, mass audience, textological prepublishing.

Янив Г. Я. Особенности текстологической подготовки изданий произведений украинского фольклора для массового читателя.

На примере изданий для массовой аудитории («Українські народні казки, вибрані для дітей», составленные Б. Грінченко и «Мудра Оленка») освещены особенности текстологической работы с произведениями украинского фольклора. Особое внимание уделено научной атрибутике сборника Б. Грінченка. Изложены сравнения двух похожих по сюжету сказок обоих изданий. Предложена классификация групп читателей изданий устного народного творчества.

Ключевые слова: издание украинского фольклора, массовая аудитория, текстологическая подготовка.